

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

PROF.DR. ŞABAN KUZGUN
ARMAĞANI

SAYI: 5

ELAZIĞ-2000

KÂLÛ BELÂ KAVRAMI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Selim ÖZARSLAN*

Bir Kur'an ifadesi olan "kâlû belâ" kavramı, Allah'ın insanlara hitaben yönelttiği "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?"¹ şeklindeki yine bir Kur'an sualine verilmiş bir cevap olarak karşımıza çıkmaktadır.

İslâmî düşüncede önemli bir yer tutan bu kavram, tasavvuf edebiyatında da üstü kapalı bir ihtiyatla kullanılmış ve "elestü bezmî"² ile meşhur olmuştur. Allah'la insanlar arasında geçen bu sözleşmeye İslâmî literatürde mîsâk, ahid, belâ ahdi, bezm-i ezel, bezm-i elest ve rûz-i elest gibi çeşitli isimler verilmiştir.

Kur'an'da bu mîsâkı diğer bir deyişle söz konusu sözleşmeyi doğrudan veya dolaylı bir biçimde çağrıştıran ayetler de bulunmaktadır.³ Bunlardan bir tanesinde "ed-dinü'l-kayyim"/daimilik özelliğine sahip dosdoğru din şeklinde ifade edilen hak dinin Allah tarafından insan fitratına bahşedildiği haber verilmekte ve bu dinin değişmeyeceği vurgulanmaktadır. "(Resûlüm!) sen yüzünü dosdoğru olarak dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmış ise ona çevir. Allah'ın yaratışında değişme yoktur. İşte dosdoğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler."⁴

Burada makalemize konu ettiğimiz ve üzerinde çalışacağımız şey, insanlığın yaratıcısı olan Kadir-i Mutlak'ın yönelttiği bu ilahî soruya verilen karşılığın yani sözleşmenin ne zaman, nerede ve nasıl yapıldığı ve bu soru ve cevabın hakiki mi yoksa sembolik mi bir anlam ifade ettiğidir.

Kaynaklarımızı tetkik edip, irdelediğimiz zaman bu konu üzerinde birbirinden farklı çeşitli görüşlerin ileri sürüldüğünü görüyoruz. Bunları başlıca iki kategoride toplamak mümkün gözükmektedir.

1. "Kâlû belâ" kavramıyla ifade edilen Allah'ın insan oğullarından aldığı ahid, insan cinsinin fiilen dünyaya gelmesinden önce yani ezelde gerçekleşmiştir. İstisnasız bütün insanların zürriyeti Hz. Âdem'in sırtından zerreler halin-

* Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ A'raf, 7/172.

² Goldzäher, İgnaz, *İslam Tefsir Ekolleri*, Çev. Mustafa İslamoğlu, Denge Yay., İstanbul, 1997, 156.

³ Bkz. En'am, 6/161; Yusuf, 12/40; Rûm, 30/30.

⁴ Rûm, 30/30.

de çıkartılmış, çıkarılan bu zerrelere akıl ve ruh verilerek ilahî hitapta bulunulmuş, onlar da bu ilahî hitaba sözlü olarak karşılık vermişlerdir.⁵

Bu anlayışa göre, Allah, zürriyetten misak almıştır. Daha da açıkçası Allah, Hz. Adem'in (a.s) sulbünden zürriyeti çıkarmıştır. Maturidî kelâmcısı Muhammed Pezdevî (421-493/ 1027-1099)nin anlatımıyla Allah iradesi doğrultusunda, bir sulbden sonra diğerini yaratması şeklinde kıyamete kadar gelip geçecek Hz. Adem'in (a.s) sulbünden insanları yaratması ve onlara akıl ve hayat vererek hepsine birden şöyle buyurmasıdır: "*Rabbın insanoğlunun sulbünden soyunu devam ettirmiş, onlara: "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" demiş ve buna kendilerini şahit tutmuştur. Onlar da "evet şahidiz" demişlerdir.*"⁶ Pezdevî'ye göre, bu zürriyetlerden bir kısmı siyah olup, Allah onları Adem'in sol tarafından çıkarmıştı. Bunlar zorla, Allah'tan korkarak "evet" dediler. Zürriyetlerden bir kısmı da beyaz olup, Allah onları da Adem'in sağ tarafından çıkarmıştı. Bunlar ise isteyerek "evet" demişlerdir.⁷

Bu şahitlik etmenin ya da sözleşmenin ezelde olduğunu ifade edenlere göre, insanlar daha dünyadaki yaşantılarına başlamazdan önce, ruhlar âleminde iken, Allah'ın kendilerinin Rabbi olduğuna tanıklık etmişlerdir. Söz konusu bu ayet, insanların daha dünyaya gelmeden önce, ruhlar âleminde Allah'ın kendilerinin Rabbi olduğuna tanıklık ettiklerini bildirmektedir. Yine bu düşünüş ve felsefeyi paylaşılanların bakış açısına göre Allah, ruhları bedenlerden önce yaratmış olup, bu ruhlar bedenlerine girmeden önce kendilerine has bir âlemde bulunmaktaydılar.⁸ Bu âlemde iken Allah onlara "*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?"* şeklindeki sorulmuş, onlar da "*Evet, sen bizim Rabbinizsin*" diye cevap vermişlerdir. İşte söz konusu ayet, bu düşüncede olanların nazarında ruhlar âlemindeki bu tanıklık durumunu gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla sözleşme akdi hakiki olup, mecaz ve temsil yoluyla açıklanması doğru değildir. Sözleşme akdinin gerçekten meydana geldiğine inanmak gerekir. Ayetin açık ve zahiri manası bunu ifade etmektedir. Ayetin zahiri anlamını terkedip, tevile başvurmak için gerekli ve zorunlu bir neden yoktur. Bu görüşü savunanlar genellikle Ehl-i Sünnet kelâmcıları, Selefiyye, Şii bilginlerin çoğunluğu ve mutasavvıflardır.⁹

⁵ Pezdevî, Ebu Yusr Muhammed, *Usulu'd-Din, (Ehl-i Sünnet Akaidi)*, Çev. Ş. Gölçük, İstanbul, 1988, 304-305; Aliyyü'l-Kârî, Muhammed, *Şerhu Ala Fıkhı'l-Ekber*, Daru'l-Kutubü'l-İslâmî, İstanbul, 1375/1955, 46.

⁶ A'raf, 7/172.

⁷ Pezdevî, *Usulu'd-Din, (Ehl-i Sünnet Akaidi)*, 304-305.

⁸ Bkz. er-Razî, Fahreddin, *Tefsîrü'l-Kebîr*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Tahran, trs., XV, 53; Aliyyü'l-Kârî, *Şerhu Ala Fıkhı'l-Ekber*, 48

⁹ Pezdevî, *Usulu'd-Din, (Ehl-i Sünnet Akaidi)*, 307; Yavuz, Y. Şevki, *Bezm-i Elest, (DİA)* İstanbul, 1992, VI, 106.

Bu düşüncede olanların iddialarının aksine zikri geçen bu Kur'anî nassda ruhlar âleminde herhangi bir göndermede bulunulmamıştır. Fakat bu düşünce sahipleri, zihinlerindeki düşünceyi ayette okumaya çalışmışlardır. Halbuki insan mütekamil bir yapıdır. İnsicamlı bir bütündür. İnsanın ruh ve bedeni birlikte yaratılır. Yani bedenlerden önce ruhların yaratılması söz konusu değildir. Böyle olunca da bedenlerden önce ruhlar âleminin bulunması düşünülemez. Ruhlar âlemi, belki bedenlerden ayrılan ruhların bulunduğu bir yerdir. Yukarıdaki ifadeden de anlaşılacağı üzere insanın ruhu, bedeninden önce müstakil ve bağımsız bir varlığa sahip değildir. Ancak o bedeniyle birlikte aynı anda yaratılır.¹⁰

O halde bu Kur'anî veriye dayanarak, bedenlerden önce ruhlar âleminin var olduğu, Allah'ın orada mevcut bulunan insan ruhlarına, kendisinin onların Rabbi olduğuna dair tanıklık ettirdiği ileri sürülemez. Çünkü bu ayet, insan soyunun, atalarının bellerinden alındığını, daha sonra insanların içine Allah'ı tanıma duygu ve yeteneğinin verildiğini, insan oğlunun yaratılışından gelen söz konusu bu duygu ve sezgi ile Allah'ın varlık, birlik ve Rabliğini kabul ve itiraf ettiğini bildirmektedir. Çünkü "*Her çocuk İslâm yaratılışı üzerine doğar. Sonra annesi- babası onu Yahudileştirir, Hıristiyanlaştırır veyahut ta Mecusileştirirler. Nihayet bunu dili ile açığa vurur. Ya şükredenlerden yahut küfredenlerden olur.*"¹¹ hadisi gereğince insan, içinde Allah inancını barındırarak varlık sahasına gözlerini açar. Yani Allah inancı, insanın yaratılışından kaynaklanır. O büsbütün sonradan kazanılmış değildir.¹²

2. Yukarıdaki birinci görüşe taban tabana karşı olan bu ikinci görüşe göre, insan oğlunun bedenleri ile birlikte dünyaya gelmelerinden önce zerrelere halindeki zürriyetlerinden yani ruhlarından topluca alınmış bir sözleşme yoktur. Söz konusu ayetteki tanıklık etmeyi kabul etme ve sözü edilen sözleşme mecazi ve sembolik manada olup bedenlerin yaratılmasıyla gerçekleşmiştir. Bu görüşü kabul edenler de misak'ın ne zaman gerçekleştiği noktasında bir konsensüs sağlayamamışlardır. Bunlardan bazıları misak'ın zürriyetlerin baba sulbünde yaratılışı esnasında meydana geldiğini ileri sürerken, bazıları da ana rahminde yerleşip

¹⁰ İbn Sînâ'ya göre, nefis ile beden arasındaki ilişki ilintili *Itaalluk* bir ilişkidir. Ona göre nefis ile bedenden herhangi biri var olmada bir önceliğe sahip değildir, onların her ikisi birden aynı anda var olmaktadır. Bkz. İbn Sînâ, *Edhaviyyeti fi'l-Meâd*, Thk. Hasan Asi, el-Müessesetü'l-Câmiiyyetü li'd-Dirâsât ve'n-Nüşûr ve't-Tevzî, Beyrut, 1984, 123; en-Nefs (eş-Şifa), Thk. Said Zayid ve Kanavati, Mısır, 1975, 205; *Kitabü'n-Necât Fi'l-Hikmeti'l-Mantıkyye ve't-Tabîyye ve'l-İlâhiyye*, Kahire, 1938, 187.

¹¹ Müslim, Ebi Hüseyin Müslim b. El-Haccac, *Sahih-i Müslim*, İstanbul, 1413/1992, Kader, 25; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, İstanbul, 1982, IV, 24.

¹² Bkz. Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul, 1989, III, 413.

organik olgunlaşmasını tamamladığı esnada vuku bulduğunu ileri sürmüşlerdir. Diğer bir görüş ise, bu sözleşmenin bulûğ çağında iken gerçekleştiği yönündedir.

Bu görüş sahipleri genellikle tefekkür ve aklî yorumlamaya önem veren Mu'tezile kelâmcılarıdır. Onlara göre bu ayette sembolik ve imgesel bir dil kullanılmıştır.¹³ Ebu Mansur Maturidi ile birlikte bazı Ehli Sünnet âlimlerinin de ikinci görüşü benimsediği, ezelde ruhlardan misak alınmadığına kâni oldukları ve bunda da bir fayda bulunmadığına inandıklarını kaynaklar bildirmektedir.¹⁴

Bu görüştekilere göre Yüce Allah, zürriyetleri, yani çocukları, babalarının sulbünden çıkarmıştır. Buna "çıkarmıştır" diyoruz, zira o çocuklar, nutfe idiler. Allah onları babalarının sulbünden çıkararak, annelerinin rahimlerine koymuştur. Böylece de onları önce alaka, sonra mudga, daha sonra da tam bir insan haline getirmiş, bu suretle de onları mükemmel ve mütekamil bir canlı yapmıştır. Bu aşamadan sonra da onlara, kendisinin birliğine, yaratmasının hayranlık verici olduğuna ve sanatının akıl almaz bir şey olduğuna dair vermiş olduğu deliller ile onları kendilerine şahit tutmuştur. Bu tarz şahitlik ile de, onlar lisan ile ifade etmeseler de, sanki "evet" demiş sayılırlar.¹⁵ Bu şekilde insanın Allah'ın varlığını ve birliğini kavrayabilecek bir biçimde yaratılmış olması yukarıda da ifade edildiği gibi bizzat sözlü olmayan ancak fitri(yaratılıştan) olarak anlaşılabilir bir sözleşme mahiyetindedir.

Bu yorumlayış biçimine göre bu ayet, Yüce Allah'ın bütün insanları yaratılışlarının/*fitrat* kaynağında tevhid ve İslâm'a işaret için ileri sürülmüş objektif, subjektif Rabbanî deliller ile istidlal ve İslâm'a hazır olarak yaratmış olduğunu temsili bir istiare yoluyla betimlemeden ibarettir.¹⁶

Mu'tezile âlimlerinden Zemahşerî'ye göre de ayetteki bu ibare hakiki anlamda kullanılmış olmayıp sembolik bir ifadedir. Temsil ve tahyîl/*düşündürme, hayal ettirip canlandırma* cinsindedir. O ayeti şu şekilde yorumlamaktadır: Yüce Allah, ilâhlığını ve birliğini gösteren argümanları onların gözü önüne serdi. Allah'ın onlara lütfettiği ve sapıklıkla hidayeti/*doğru yolda gitmeyi* birbirinden ayırıcı güç kıldığı akılları ve basiretleri buna tanıklık etti. Bu suretle Allah, sanki onları kendi kendilerine tanıklık ettirmiş ve onlara: "*Ben sizin Rabbiniz*

¹³ Zemahşerî, Muhammed b. Ömer (538/1143), *Tefsîru'l-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidî't-Tenzîli ve Uyumu'l-Ekâvîli fi Vucuhî't-Te'vîl*, neşr, Edebi'l-Havza, trs., II, 176; Aliyyü'l-Kârî, *Şerhu Ala Fıkhü'l-Ekber*, 46, 48; Ayrıca bkz. Goldzher, Ignaz, *İslam Tefsir Ekolleri*, 156.

¹⁴ Pezdevî, *Uşulu'd-Din*, (*Ehl-i Sünnet Akaidi*), 305.

¹⁵ er-Razî, *Tefsîrü'l-Kebîr*, XV, 50.

¹⁶ Ebu's-Suûd, Muhammed b. Muhammed el-Amîdî, *İrşadü'l-Akli's-Selîm İlâ Mezâyâ el-Kur'ani'l-Kerîm*, Dartı İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, trs., III-IV, 290; Yazır, M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Çelik-Şurâ, İstanbul, trs., IV, 81

değil miyim?” dedi. Onlar da: “Evet sen bizim Rabbimizsin, senin birliğini doğruladığımız hususunda kendi nefsimize şahitlik ettik” diye cevap verdiler. Bu şekildeki benzetme/ *temsil* üslubuna, Allah ve O’nun elçisinin sözlerinde ve yine Arapların sözlerinde oldukça çok rastlanılmaktadır. Söz konusu temsil üslubuna aşağıdaki ayetler örnek olarak verilebilir.

“Bir şeyin olmasını istediğimiz zaman sözüümüz sadece ona "Ol" dememizdir ve hemen olur.”¹⁷

“Sonra duman halinde bulunan göğe yöneldi, ona ve yeryüzüne: " İsteyerek veya istemeyerek buyruğuma gelin" dedi. İkisi de: "İsteyerek geldik" dediler.”¹⁸ Bu makamda söz olmadığı bilinmektedir. Buradaki söz, bir temsil olup, manânın canlandırılmasıdır.¹⁹

Araplar da şöyle derler:

“Duvar kazığa, “Beni niçin yarıyorsun? Niçin meşakkat veriyorsun?” deyince, kazık: “Bunu, beni çakana sor; arkamda bulunan o kimse, beni rahat bırakmıyor ki...dedi..”

Bir şair de, “Havuz doldu ve “Yeter artık, beni (suyumu) kes!” dedi” demiştir.²⁰

Görüldüğü gibi bu tür mecaz ve istiâreler, Arapça’da oldukça meşhurdur. Dolayısıyla konuyla ilgili söz konusu ayeti bu manaya hamletmek gerekir.

Yani bu ayetteki emre uymak da aynı şekilde temsili olup, bunda da bilinen manasıyla bir şahit tutmak, soru ve cevap biçiminde gerçek bir sözleşme olduğunu düşünmemeliyiz. Sanki sorular sorulmuş, cevaplar verilmiş de bir anlaşma imzalanmış gibi hukuki bir değere sahip olması gereken kuvvetli bir fitrat yaratılışı vardır. Yani bu anlatma sözlü, emrî, kelâmî mahiyette bir anlaşma olmaktan daha çok, bir marifet/ *bilgi* yetisi ve oluşumu yaratılması anlamında fiili bir sözleşmedir.²¹ Bu görüşü Zemahşerî ile beraber Ebu Hayyan ve Ebussuûd da tercih etmişlerdir.²²

Bu sembolik anlayış ve yorumlayış tarzı ayetin ruhuna daha uygun gözükmektedir. Bunu da söz konusu Kur’anî nassın sözgeliminin, atalarından gördüklerine tabii olup, ona uyduklarını söyleyip, şirk ve inkarlarını masum gösteren, kendilerini temize çıkaran inkarcıları kınamayı içermesinden çıkarabiliriz.

¹⁷ Nahl, 16/40.

¹⁸ Fussilet, 41/11.

¹⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 176-177.

²⁰ er-Razî, *Tefsîrü'l-Kebîr*, XV, 50.

²¹ Bkz. Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 82

²² Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü'l-Tefsîr*, Daru'l-Fikri'l-Arabî, Mekke, trs., I, 348; Ebu's-Suûd, *İrşadü'l-Akli's-Selim İlä Mezâyâ el-Kur'ani'l-Kerim*, III-IV, 290.

Bir takım selef âlimlerinin görüşlerini göz önünde bulunduran *Tefsîrü'l-Kur'an'il-Azim* müellifi İbn Kesir de söz konusu tanıklığın, insanın içindeki Allah'ı tanıma sezgisi olduğunu söylemekte ve ayeti şu şekilde yorumlamaktadır: “Allah burada Adem oğullarının zürriyetlerini bellerinden çıkardığını, Allah'ın kendilerinin Rabbi ve sultanı olup, Allah'tan başka tanrı bulunmadığını, kendi kendilerine tanıklık ettirdiğini bildirmektedir. Yani Allah onları kendisinin varlığını itiraf edebilecek kabiliyet ve istidadında yaratmış ve bu itirafı onların cibilliyetlerine/yaratılışlarına koymuştur.”²³ Tabii âlimlerinin meşhurlarından olan Hasan Basri de ayeti bu tarzda yorumlamıştır.²⁴

Tefsir ve hadis literatürümüzde konuyla ilgili birinci görüşü destekler mahiyetteki yaygın bir anlayış da bütün Âdem oğullarının, Âdem'in belinden çıkarılıp, o zerreciklere şahitlik yaptırıldığına dair bir kanıdır ki ²⁵ bu yorumlayış tarzı da ayetin açık anlamıyla örtüşmemektedir.²⁶

Bu yorumlayış tarzının ayetin açık anlamına uymadığı aşağıdaki argümanlarla izah edilebilir: Birinci argüman: *بِرَبِّكَ قَالُوا تَلَىٰ شَيْئًا أَنْ تَقْرَأُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَائِبِينَ*

Yüce Allah bu ayette *Ademoğullarından, onların sırtlarından...* buyurmuştur. *من طهوريم* kelimesinin *بِرَبِّكَ* kelimesinden bedel olduğu bilinmektedir. Buna göre bu ifadenin manası “Hani Rabbin, Ademoğullarının sırtlarından almıştı” şeklinde olur ki, buna göre de Yüce Allah, Adem'in sırtından herhangi bir şey aldığını açıklamamıştır.

İkinci argüman: Yine eğer, bu ifadeden maksat, “Allah, Adem'in sırtından zürriyetinden bir şey çıkardı” şeklinde olsaydı, o zaman *min zuhûrihim/* sırtlarından buyurmayıp, aksine *min zahrihi/* sırtından demiş olması gerekirdi. Çünkü Hz. Adem'in yalnız bir sırtı vardır. Yüce Allah'ın *zürriyetehum/* zürriyetlerini ifadesi de bu konuya örnektir. Eğer, bu deyişle Hz. Adem kastedilmiş olsaydı, o zaman dinin sahibi Yüce Allah, *zürriyetehu/zürriyetini* buyururdu.²⁷

²³ İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmail, *Tefsîrü Kur'an'il-Azim*, Mektebetü'l-Kayyime, Kahire, 1414/1993, II, 251.

²⁴ İbn Kesir, *Tefsîrü Kur'an'il-Azim*, II, 252.

²⁵ Bu kanı sahiplerine göre, Allah Âdem'i yaratınca onun zürriyetini sulbünden çıkardı. Onlar zerrecikler gibiydi. Onlardan, kendisinin Rableri olduğuna dair söz aldı. Onlarda bunu ikrar ederek tanıklıkta bulundular. Sahabeden İbn Abbas da bu görüştedir. O bu konuda şöyle der: “Allah Âdem'in sırtını meshetti de oradan kıyamete kadar yaratacağı her nefsi çıkarttı.” Bkz. Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, I, 348; Buna benzer çeşitli hadis rivayetleri için bkz. er-Razî, *Tefsîrü'l-Kebîr*, XV, 46.

²⁶ İbn Kesir, *Tefsîrü Kur'an'il-Azim*, II, 252-254.

²⁷ er-Razî, *Tefsîrü'l-Kebîr*, XV, 47.

Üçüncü argüman: Allah, söz konusu ayette o zürriyetlerin, “Daha evvel ancak atalarımız şirk koşmuş” dediklerini nakletmiştir. Halbuki bu tarz bir söz Adem’in çocuklarına yakışmaz. Çünkü Hz. Adem müşrik değildi.²⁸ Öyleyse bu ayette Hz. Âdem’den değil, Âdem oğullarından bahsedilmektedir.²⁹ O halde Âdem oğullarının tamamı ayetin kapsam alanına zorunlu olarak girer.

Dördüncü argüman: Yüce Allah söz konusu sözleşmeyi/*mîsâkı*, o vakitte, ya o zaman veyahut da insanlar dünyaya geldikten sonra aleyhlerine bir argüman olsun diye almıştır. Birinci durum için alınmış olması uygun gözükmemektedir. Zira bu kadarcık bir sözleşme sebebiyle onların mükafatlandırılmaya veya cezalandırılmaya övgüye ve yergiye layık olamayacakları aklın apaçık bir ilkesidir. Onlardan istenen bu şeyin, onlar dünyaya geldikten sonra, onların aleyhine delil olması için alınmış olması da uygun değildir. Zira onlar, dünyadayken o sözleşmeyi/*mîsâkı* anımsayamadıklarına göre bu durum, onların imana sarılmaları hususunda nasıl aleyhlerine bir delil olabilir?³⁰

Beşinci argüman: Mu’tezile kelâmcılarından Kabî’nin bu konuya yaklaşımı Mu’tezile prensiplerine uygunluk arz eder ve şöyle der: “Söz konusu zürriyetlerin durumu, idrak, anlayış ve ilim bakımından çocukların durumundan daha üstün olamaz. Çocuklara teklif yöneltmek mümkün olmadığına göre, bizim, o zerreler halindeki zatlara teklif yöneltmemiz nasıl mümkün olabilir?”

Zeccac, Kabî’nin bu yaklaşımına şu şekilde karşılık vermektedir: “Cenab-ı Hakk’ın da “bir karınca dedi ki: Ey karıncılar, yuvalarınıza girin...”³¹ buyurduğu gibi, karıncaya akıl vermesi, yine “Dağları ve kuşları, Davud ile birlikte tesbih etmek üzere, ram etmiştik...”³² buyurduğu gibi, dağa anlayış verip, böylece de onun tesbihte bulunması, deveye akıl verip, böylece de devenin Hz. Peygamber’e secde etmesi, yine hurma kütüğüne akıl verip, böylece de davet edildiğinde duyup boyun eğmesi nasıl uzak bir ihtimal değilse, bu olay da uzak bir ihtimal değildir.³³ Bu rivayetlerin çoğu sahih olmayan hadislere dayanmaktadır. Dolayısıyla kanıt olmaktan uzaktır.

Altıncı argüman: Yüce Allah “Şimdi, insan hangi şeyden yaratıldı? (İbretle) baksın... O atılıp dökülen bir sudan yaratılmıştır...”³⁴ buyurmuştur. Şayet o zerreler akıllı, anlayışlı, mükemmel olsalardı, o zaman onlar, bu atılıp dökülen sudan önce bulunmuş olurlardı. Halbuki, insanın, atılmış olan sudan yaratılmış

²⁸ er-Razî, *Tefsîrû'l-Kebîr*, XV, 47.

²⁹ Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, III, 414.

³⁰ er-Razî, *Tefsîrû'l-Kebîr*, XV, 48.

³¹ Neml, 27/18.

³² Enbiya, 21/79.

³³ er-Razî, *Tefsîrû'l-Kebîr*, XV, 48.

³⁴ Tânk, 86/5-6.

olmasından başka bir manası yoktur. Bu durumda insan, atılmış sudan yaratılmamış olur ki, bu da Kur'an nassını reddetmek olur.

Misâkın ezelde gerçekleştiğini söyleyenler "Allah'ın misak esnasında, o zerrelere tam bir akıl ve anlayışı yaratıp, sonra da, onların akıl, anlayış ve kudretlerini yok etmesi, daha sonrada onları annelerinin rahminde yeniden yaratarak bu dünyaya getirmiş olduğu niçin mümkün olmasın?" derlerse, bu iddiaya şu şekilde cevap verilebilir: Bu görüş, geçersizdir; zira şayet durum böyle olsaydı, o zaman Yüce Allah, insanları, ilk defa nutfe (sperm)den yaratmamış, aksine, bu yaratılış, iade yani daha önceki yaratılışlarına tekrar döndürme şeklinde olmuş olur. Halbuki Müslümanlar, insanın spermden yaratılmasının ilk yaratılma olduğu konusunda fikir birliğine varmışlardır. Öyleyse bu husus, onların ileri sürmüş oldukları görüşün geçersiz olduğunu ortaya çıkarmaktadır.³⁵

Yedinci argüman: O zerrelerin, ya o insanların aynı olduğu veya onlardan başka oldukları söylenebilir. İkincisi Müslümanların icmasına göre batıldır. O halde birinci ihtimal kalır. Bu durumda ya "onlar nutfe, alaka, mudga/et parçası olmadıkları halde akıllı, anlayışlı ve muktedir olarak kaldılar" denilebilir; veyahut da bunların böyle kalmadıkları söylenebilir. Pek tabii ki birinci durum aklın apaçıklık ilkesiyle geçersizdir; ikincisine gelince, bu da, insan için dört defa hayatın meydana gelmiş olduğunun söylenmesini gerektirir:

Misak vaktinde.
Dünyada
Kabirde.
Kıyamette.

Yine bu durum kabul edildiğinde, insan için, üç defa ölümün bulunmasını zorunlu kılar:

İlk misakta meydana gelen hayattan sonraki ölüm.
Dünyadaki ölüm.
Kabirde ölüm.

Oysaki böyle bir tasnif yani bu sayıdaki ölüm, "Ey Rabbimiz, bizi iki (defa) öldürdün. İki (defa) da dirilttin..."³⁶ ayetindeki ölüm sayısına aykırıdır.³⁷

Sonuç:

Yukarıda belirttiğimiz kanıtların ışığında, söz konusu misâkın veya sözleşmenin bedenlerin yaratılmasından önce Allah ile insan zürriyetleri ya da ruhları arasında karşılıklı bir konuşma şeklinde gerçekleşmediği ortaya çıkmış bulunmaktadır. Bu bağlamda söz konusu misâkı mecazi ve sembolik anlamda

³⁵ er-Razî, *Tefsîrû'l-Kebîr*, XV, 49.

³⁶ Mî'mîn, 40/17-19.

³⁷ er-Razî, *Tefsîrû'l-Kebîr*, XV, 49.

kabul edip, onu yaratıcının varlığını ve birliğini idrak etmeye yardımcı olacak akıl ve fitratla açıklamak daha uygun olacaktır kanaatini taşımaktayız.

KAYNAKÇA

AHMED B. HANBEL, *Müsned*, Çağrı yay., İstanbul, 1982.

ALİYYÜ'L-KÂRÎ, Muhammed, *Şerhu Ala Fıkhı'l-Ekber*, Daru'l-Kutubü'l-İslâmî, İstanbul, 1375/1955.

ATEŞ, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul, 1989.

EBU'S-SUÛD, Muhammed b. Muhammed el-Amidî, *İrşadü'l-Aklî's-Selim İlä Mezâyâ el-Kur'ani'l-Kerim*, Darü İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, trs.

GOLDZİHER, Ignaz, *İslam Tefsir Ekolleri*, Çev. Mustafa İslamoğlu, Denge yay., İstanbul, 1997.

İBN KESİR, Ebu'l-Fidâ İsmail, *Tefsîrû Kur'an'il-Azim*, Mektebetü'l-Kayyime, Kahire, 1414/1993.

İBN SÎNÂ, *Edhaviyyetü fi'l-Meâd*, Thk. Hasan Asi, el-Müessesetü'l-Câmiyyetü li'd-Dirâsât ve'n-Nüştir ve't-Tevzî, Beyrut, 1984.

İBN SÎNÂ, *en-Nefs (es-Şifa)*, Thk. Said Zayid ve Kanavati, Mısır, 1975.

İBN SÎNÂ, *Kıtabü'n-Necât Fi'l-Hikmeti'l-Mantıkıyye ve't-Tabîiyye ve'l-İlâhiyye*, Kahire, 1938.

MÜSLİM, Ebi Hüseyin Müslim b. El-Haccac, *Sahih-i Müslim*, Çağrı yay., İstanbul, 1413/1992.

PEZDEVÎ, Ebu Yusr Muhammed, *Usulu'd-Din (Ehl-i Sünnet Akaidi)*, Çev. Şerafeddin Gölcük, İstanbul, 1988.

RAZÎ, Fahreddin, *Tefsîrû'l-Kebîr*, Daru'l-Kütübü'l-İlmîyye, Tahran, trs.

SÂBÛNÎ, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, Daru'l-Fikri'l-Arabî, Mekke, trs.

YAVUZ, Y. Şevki, "Bezm-i Elest", (DİA) İstanbul, 1992.

YAZIR, M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Çelik-Şura, İstanbul, trs.

ZEMAŞERÎ, Muhammed b. Ömer (538/1143), *Tefsiru'l-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidî't-Tenzîli ve Uyunu'l-Ekâvîli fi Vucuhi't-Te'vîl*, neşr. Edebi'l-Havza, trs.